

Шевцова О. В.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ЛЕКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИ ЕКВІВАЛЕНТНОМУ ПЕРЕКЛАДІ КОНВЕНЦІЙ З АНГЛІЙСЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВ УКРАЇНСЬКОЮ

Стаття присвячена дослідженню лексичних трансформацій, які використовуються для досягнення еквівалентності в українських перекладах англomовних та франкомовних текстів міжнародних конвенцій.

Ключові слова: трансформація, генералізація, конкретизація, додавання, вилучення, заміна, перmutація.

Статья посвящена исследованию лексических трансформаций, которые используются для достижения эквивалентности в украинских переводах англоязычных и франкоязычных текстов международных конвенций.

Ключевые слова: трансформация, генерализация, конкретизация, добавление, исключение, замена, пермутация.

The article deals with the study of lexical transformations that are used to achieve equivalence in the Ukrainian translations of the English and French texts of international conventions.

Key words: transformation, generalization, concretization, addition, removal, substitution, permutation.

Перекладацькі трансформації – один із основоположних термінів, що описують процес перекладу, який означає міжмовні перетворення, перебудування елементів вихідного тексту, операції перевираження змісту чи перефразування з метою досягнення перекладацького еквівалента.

Всі класифікації вчених-перекладознавців включають в свою систему прийом перекладацької трансформації як заміна частин мови. Ж. Дарбельне, Ж. -П. Віне називають даний тип перетворення транспозицією, відносять її до непрямого перекладу [7, с. 56], тоді як Л. К. Латишев зараховує транспозицію до типу морфологічних трансформацій [5, с. 117].

Оскільки перекладацькі трансформації здійснюються мовними одиницями, які мають як план змісту, так і план вираження, вони носять формально-семантичний характер, перетворюючи як форму, так і значення вихідних одиниць. [3, с. 43]

В рамках опису процесу перекладу перекладацькі трансформації розглядаються не в статистичному плані як засіб аналізу відношень між одиницями вихідної мови та їх словниковими відповідниками, а в динамічному плані як способи перекладу, які перекладач може використовувати при інтерпретації різноманітних оригіналів у тих випадках, коли словниковий відповідник відсутній або не може бути використаний згідно з умовами контексту. В залежності від характеру одиниць вихідної мови, які розглядаються як вихідні в операції перетворення, перекладацькі трансформації поділяються на лексичні та граматичні. [3, с. 94]. Крім того, існують комплексні лексико-граматичні трансформації, коли перетворення або зачіпає одночасно лексичні і граматичні одиниці оригіналу, або є міжрівневими і здійснюють перехід від лексичних до граматичних і навпаки.

Перекладацькі лексичні трансформації – це різного роду зміни лексичних елементів мови оригіналу під час перекладу з метою еквівалентної передачі їх семантичних, стилістичних і прагматичних характеристик із врахуванням норм мови перекладу та мовленнєвих традицій культури мови перекладу. [4, с. 361] Лексичні трансформації застосовуються тоді, коли словникові відповідники того чи іншого слова мови оригіналу не можуть бути використані у перекладі з причин невідповідності з точки зору значення і контексту.

У практиці перекладу існує шість найпоширеніших лексичних трансформацій, ми простежимо як вони відтворюються в українських перекладах англomовних та франкомовних текстів міжнародних конвенцій.

Лексичний елемент, як відомо, перекладається не окремо, сам по собі, в ізоляції від речення та тексту, де він вживається, а в сукупності його контекстуальних зв'язків та функціональних характеристик. [2, с. 300] Тільки так досягається точність та еквівалентність перекладу слів (в тому числі й термінів). Чим більше враховуються перекладачем всі характеристики слова, що перекладається, тим більш еквівалентним буде його переклад.

Однією з таких важливих характеристик є норми та традиції вживання слів у тій чи іншій сфері мовлення. Знання словникових відповідників є необхідною, але недостатньою умовою еквівалентного перекладу лексики. Переклад лексичних елементів не обов'язково передбачає тільки вибір словникових відповідників. Крім цього, важливим є вміння підібрати контекстуальні відповідники, що не завжди фіксуються у перекладних словниках.

Важливим способом вибору контекстуального відповідника слова є перекладацька лексична трансформація *конкретизації значення*, що зумовлена розбіжностями у функціональних характеристик словникових відповідників лексичних елементів оригіналу та традиціях мовлення.

Конкретизація значення – це лексична трансформація, внаслідок якої слово (термін) ширшої семантики в оригіналі замінюється словом вужчої семантики [4, с. 377], наприклад:

States Parties shall co-operate amongst themselves and with other member States of the Council of Europe within the framework of the appropriate intergovernmental body of the Council of Europe in order to deal with all relevant problems and to promote the progressive development of legal principles and practice concerning nationality and related matters. – Les Etats Parties doivent coopérer entre eux et avec les autres Etats membres du Conseil de l'Europe dans le cadre de l'organe intergouvernemental approprié du Conseil de l'Europe afin de régler tous les problèmes pertinents et de promouvoir le développement progressif des principes et de la pratique juridiques concernant la nationalité et les questions y afférentes. – Держави-учасниці співробітничать між собою та з іншими державами – членами Ради Європи з метою врегулювання всіх відповідних проблем та сприяння прогресивному розвитку правових принципів та практики, які стосуються громадянства та пов'язаних з ним питань. В даному прикладі англійське

фразеологічне дієслово *to deal with* конкретизується у французькому варіанті *régler* та в українському перекладі *врегулювання*.

Зрозуміло, що цей спосіб перекладу частіше застосовується тоді, коли перекладаються слова із дуже широким, навіть можна сказати розмитим значенням:

Any reservation and withdrawal of reservations made in pursuance of the provisions of Article 29 of this Convention – Toute réserve et tout retrait de réserve formulés conformément aux dispositions de l'article 29 de cette Convention – Будь-яке застереження та відкликання застереження, заявлені на виконання положень статті 29 цієї Конвенції.

Нерідко конкретизація застосовується при перекладі англійського дієслова *to be*, що вживається в англійському мовленні частіше, ніж відповідне українське дієслово «бути».

При перекладі за допомогою конкретизації дієслів широкої семантики (*to be, to have, to get, to go, to come*), слід враховувати типову сполучуваність українських відповідників іменників, що вживаються з ними у реченні: *Subject to protective conditions prescribed by law, including supervisory, control and appeal procedures, a person who has a mental disorder of a serious nature may be subjected, without his or her consent, to an intervention aimed at treating his or her mental disorder only where, without such treatment, serious harm is likely to result to his or her health – La personne qui souffre d'un trouble mental grave ne peut être soumise, sans son consentement, à une intervention ayant pour objet de traiter ce trouble que lorsque l'absence d'un tel traitement risque d'être gravement préjudiciable à sa santé et sous réserve des conditions de protection prévues par la loi comprenant des procédures de surveillance et de contrôle ainsi que des voies de recours.*

За умови дотримання встановлених законом вимог захисту, включаючи процедури нагляду, контролю та оскарження, особа, яка страждає серйозними психічними розладами, може підлягати без її власної згоди втручанням, що має за мету лікування її психічного розладу, тільки якщо без такого лікування її здоров'ю може бути заподіяна серйозна шкода.

Необхідно зауважити, що англійські слова широкої семантики можуть перекладатися на французьку та українську мови за допомогою не тільки конкретизації, а й вилучення їх у перекладі взагалі, як ми це спостерігаємо у попередньому прикладі – *mental disorder of a serious nature – un trouble mental grave – серйозний психічний розлад*, а також шляхом використання їхніх словникових відповідників. Слід мати на увазі, що застосування конкретизації у перекладі лексики вимагає творчого підходу з боку перекладача.

В процесі перекладу лексичних елементів текстів конвенцій перекладні відповідники можуть утворюватися за рахунок не тільки звуження значення англійських та французьких слів, а й розширення значення. Лексичною перекладацькою трансформацією, що при цьому використовується і що протилежна за напрямком трансформації конкретизації, є генералізація, внаслідок якої слово із вузьким значенням, що перекладається, замінюється у перекладі на слово із ширшим значенням нерідко гіпонімом: [2, с. 306]

«Proceeds» means any economic advantage from criminal offences – produit» désigne tout avantage économique provenant de la commission d'une infraction pénale – «Доходи» означає будь-яку економічну вигоду, набуту злочинним шляхом. Або ж:

The concealment or disguise of the true nature, source, location, disposition, movement, rights with respect to, or ownership of, property, knowing that such property is proceeds – la dissimulation ou le déguisement de la nature, de l'origine, de l'emplacement, de la disposition, du mouvement ou de la propriété réels de biens ou de droits y relatifs, dont l'auteur sait que ces biens constituent des produits приховування або маскуваня справжнього характеру джерела, місцезнаходження, стану, переміщення, прав стосовно власності або володіння нею, усвідомлюючи, що така власність є доходом.

Широкого застосування при перекладі текстів конвенцій набула лексична трансформація додавання. [1, с. 21] Розглядаючи трансформацію додавання слова, ми повинні зауважити, що перекладач не має права щось додавати від себе до змісту тексту, що перекладається: *investigative assistance – l'aide à l'instruction – допомога у проведенні розслідування, spontaneous information – l'information spontanée – надання інформації без попереднього прохання, obligation to confiscate – obligation de confiscation – зобов'язання здійснювати конфіскацію.*

Варто зазначити, що всі смислові зміни, в тому числі додавання, повинні робитися за межами тексту перекладу – в зносках, посиланнях, коментарях, які знаходяться поза текстом, що перекладається. Крім того, слід підкреслити, що смисл кожного тексту складається з експліцитної (безпосередньо вираженої) та імпліцитної (не вираженої в поверховій структурі) частин. При перекладі певні фрагменти експліцитного смислу оригіналу можуть переходити в імпліцитну частину тексту перекладу і, навпаки, певні фрагменти імпліцитного смислу можуть знаходити в тексті перекладу вираження на поверхні. Тому, коли йдеться про додавання як лексичну трансформацію, мають на увазі експліцитне вираження частини імпліцитного смислу оригіналу в тексті перекладу:

The requested Party shall not impose imprisonment in default or any other measure restricting the liberty of a person as a result of a request under Article 13, if the requesting Party has so specified in the request. – La Partie requise ne peut pas prononcer la contrainte par corps ni prendre aucune autre mesure restrictive de liberté à la suite d'une demande présentée en vertu de l'article 13 si la Partie requérante l'a précisé dans la demande. – Запитувана Сторона не застосовує тюремне ув'язнення за неплатоспроможність і не вживає ніякого іншого заходу, що обмежує свободу особи, внаслідок клопотання згідно зі статтею 13, якщо це обумовлено у клопотанні запитуючої Сторони.

Як можна бачити, тут не йдеться про зміни смислу оригіналу через вилучення частини загального смислу оригіналу або додавання до загального смислу.

Отже, трансформація додавання полягає у введенні в переклад лексичних елементів, що відсутні в оригіналі, з метою правильної передачі смислу речення (оригіналу), що перекладається, та/або дотримання мовленнєвих і мовних норм, що існують в культурі мови перекладу, наприклад:

*The competent authorities of the administering State shall convert the sentence, through a judicial or administrative procedure, into a decision of that State, thereby substituting for the sanction imposed in the sentencing State a sanction prescribed by the law of the administering State for the same offence, under the conditions set out in Article 11 – Les autorités compétentes de l'Etat d'exécution doivent soit convertir la condamnation, par une procédure judiciaire ou administrative, en une décision de cet Etat, substituant ainsi à la sanction infligée dans l'Etat de condamnation une sanction prévue par la législation de l'Etat d'exécution pour la même infraction, dans les conditions énoncées à l'article 11. – Компетентні власті держави виконання вироку визнають вирок з використанням судової або адміністративної процедури своєї держави і таким чином замінюють міру покарання, призначену в державі винесення вироку, мірою покарання, передбаченою законодавством держави виконання вироку за такий самий злочин, згідно з положеннями статті 11. (Офіц. переклад Вишневецького). Але оскільки в українській мові немає терміну «влади», а це є калькою з російської, ми пропонуємо замінити його у перекладі на український термін «органи», а у зв'язку з тим, що еквівалентом англійського терміну *to convert* та французького *convertir* є *трансформувати*, *видозмінювати*, *конвертувати*, *змінювати*, *перетворювати*, а не *визнавати*, пропонуємо свій інваріант перекладу:*

Компетентні органи Держави виконання вироку змінюють вирок через судову чи адміністративну процедуру на рішення іншої Держави, таким чином замінюючи обрану міру покарання у державі винесення вироку на міру покарання, передбачену законом Держави виконання вироку за той самий злочин за умов, викладених у статті 11. (Авторський переклад).

Трансформація додавання використовується з метою дотримання норм мови перекладу та забезпечення більшої вмотивованості та зрозумілості перекладених слів, наприклад: *Convention on Mutual Assistance – Convention d'entraide judiciaire – Конвенція про взаємну допомогу*; *Convention on Extradition – Convention d'extradition – Конвенція про видачу правопорушників*; *Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime – Convention relative au blanchiment, au dépistage, à la saisie et à la confiscation des produits du crime – Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом*.

Говорячи про трансформацію вилучення слів, слід зазначити, що перекладач від себе не може нічого вилучати зі змісту тексту, що перекладається. Вилучати можна лише ті елементи смислу, що певним чином дублюються в оригіналі за нормами мови оригіналу або передача яких мовою перекладу може порушити норми останньої. [6, с. 44]

Для цього застосовується трансформація вилучення – виправдане з точки зору еквівалентності перекладу, в першу чергу норм мови перекладу, усунення в тексті перекладу тих плеонастичних або тавтологічних лексичних елементів, які за нормами мови перекладу є частинами імпліцитного смислу тексту, наприклад:

Federal States and States with more than one legal system shall be free to appoint more than one central authority and shall determine the extent of their competence. – Les Etats fédéraux et les Etats dans lesquels plusieurs systèmes de droit sont en vigueur ont la faculté de désigner plusieurs autorités centrales dont ils déterminent les compétences. – Федеративні держави та держави, які мають більше однієї правової системи, можуть призначати більше одного центрального органу опіки та визначають сферу їхньої компетенції.

Слід зазначити, що ця трансформація не є дуже поширеною при здійсненні українського перекладу англійських та франкомовних текстів конвенцій. Застосовуючи її, слід стежити за тим, щоб в перекладі не було зменшено обсяг оригінальності інформації та переключено інтенцію повідомлення.

У переважній більшості випадків перекладу англійська та французька лексеми однієї частини мови перекладається на українську мову словом тієї ж частини мови, як, наприклад, в перекладах наступних речень:

This Convention shall apply to children who have not reached the age of 18 years – La présente Convention s'applique aux enfants qui n'ont pas atteint l'âge de 18 ans – Ця Конвенція застосовується до дітей, які не досягли 18 років.

In proceedings affecting a child the judicial authority shall act speedily to avoid any unnecessary delay and procedures shall be available to ensure that its decisions are rapidly enforced. – Dans les procédures intéressant un enfant, l'autorité judiciaire doit agir promptement pour éviter tout retard inutile. Des procédures assurant une exécution rapide de ses décisions doivent y concourir. – У справах, які стосуються дитини, судовий орган діє швидко, уникаючи будь-яких невинуватих зволікань, а наявні процедури мають забезпечувати швидке виконання його рішень.

Однак, така однозначна відповідність у перекладі буває не завжди: через різного роду лексичні та граматичні особливості мов оригіналу та перекладу та розбіжності у мовленнєвих нормах перекладачу доводиться застосовувати трансформацію заміни частини мови, коли, наприклад, іменник замінюється у перекладі на прикметник, а прикметник – на дієслово тощо. Така трансформація може застосовуватися до слів майже всіх частин мови, однак найчастіше це спостерігається у випадку таких частин мови, як іменник, дієслово, прикметник та прислівник:

Considering that the aim of the Council is to achieve a greater unity – Considérant que le but du Conseil de l'Europe est de réaliser une union plus étroite – Враховуючи, що метою ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами.

The requested Party may refuse to extradite the person claimed – Une Partie requise pourra refuser d'extrader un individu réclamé – Запитувана сторона може відмовити у видачі відповідної особи.

Заміна слова однієї частини мови на слово іншої частини мови може супроводжуватися (і нерідко супроводжується) частковою або повною перебудовою структури речення, що перекладається:

In order to prevent or resolve disputes or to avoid proceedings before a judicial authority affecting children, Parties shall encourage the provision of mediation or other processes to resolve disputes and the use of such processes to reach agreement in appropriate cases to be determined by Parties. – Afin de prévenir ou de résoudre les conflits, et d'éviter des procédures intéressant les enfants devant une autorité judiciaire, les Parties encouragent la mise en œuvre de la médiation ou de toute autre méthode de résolution des conflits et leur utilisation pour conclure un accord, dans les cas appropriés déterminés par les Parties. – З метою попередження чи вирішення спорів або запобігання розгляду

судовим органом справ, які стосуються дітей, Сторони заохочують посередництво чи інші способи вирішення спорів, а також використання таких способів для досягнення згоди у відповідних випадках, які підлягають визначенню Сторонами.

Варто зазначити, що під час перекладу деякі англійські та французькі дієслівні словоформи, що відсутні в українській мові (активний дієприкметник теперішнього часу та пасивний дієприкметник теперішнього часу), замінюються у перекладі на особові форми дієслів у складі підрядного речення:

The central authority receiving the application may refuse to intervene where it is manifestly clear that the conditions laid down by this Convention are not satisfied. – *L'autorité centrale saisie peut refuser son intervention lorsqu'il est manifeste que les conditions requises par la présente Convention ne sont pas remplies* Центральний орган опіки, який отримувє заяву, може відмовитися виконувати свої обов'язки у випадках, коли ясно зрозуміло, що умови, викладені у цій Конвенції, не задовольняються.

Трансформація заміни застосовується у тих випадках, коли збереження частиномовної характеристики слова, що перекладається, призводить до порушення граматичних норм мови перекладу та норм слововживання.

Сутність трансформації перестановки (її ще називають пермутацією) полягає у тому, що при перекладі лексичні елементи міняються місцями (тобто, змінюють позицію на протилежну), наприклад, *lapse time (délai de prescription)* – *строки давності*. [2, с. 314] Провівши кількісний аналіз, доходимо висновку, що дана трансформація не є поширеною при перекладі англомовних та франкомовних текстів конвенцій українською мовою.

Література:

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 237 с.
2. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. / В. І. Карабан. – В. : Нова книга, 2004. – 576 с.
3. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учебн. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В. Н. Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 253 с.
4. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : підручник / І. В. Корунець. – К. : Нова Книга, 2000. – 448 с.
5. Латышев Л. К. Технология перевода / Л. К. Латышев. – М. : Академия, 2001. – 320 с.
6. Рецкер. Я. И. Теория перевода и переводческая практика: очерки лингв. теории пер. / Я. И. Рецкер. – М. : «Международ. отношения», 1974. – 216 с.
7. Vinay, Jean-Paul, and Jean Darbelnet. Comparative Stylistics of French and English: a Methodology for Translation, translated by C. Sager and M.-J. Hamel. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins, 1995. – 331 p.